

Ks. ANDRZEJ ANDERWALD, Opole

AKTUALNE TENDENCJE W NIEMIECKIEJ TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ

Przegląd literatury (1998–2000)

Teologia fundamentalna, jako jedna z młodszych dyscyplin teologicznych¹, zajmuje się uzasadnianiem wiarygodności objawienia chrześcijańskiego. Za podstawę biblijną tej dyscypliny uznaje się powszechnie fragment z Pierwszego listu św. Piotra: „Pana zaś Chrystusa uznajcie w sercach waszych za Świętego i bądźcie zawsze gotowi do obrony wobec każdego, kto domaga się od was uzasadnienia tej nadziei, która w was jest (...)” (1 P 3,15). Tekst ten inspiruje do ciągłego podejmowania trudu uzasadniania chrześcijańskiego orędzia współczesnemu człowiekowi. Celem artykułu jest omówienie aktualnych tendencji w uprawianiu teologii fundamentalnej na przykładzie nowszej literatury przedmiotu z obszaru języka niemieckiego.

Od początku lat osiemdziesiątych są stopniowo wypierane dominujące dotychczas powszechnie w nauczaniu teologii fundamentalnej na niemieckich wydziałach teologicznych dwa klasyczne dzieła: (1) A. LANG, *Fundamentaltheologie* (t. I: *Die Sendung Christi*, t. II: *Der Auftrag der Kirche*, München 1953–1954) oraz (2) A. KOLPING, *Fundamentaltheologie* (t. I: *Theorie der Glaubwürdigkeitserkenntnis der Offenbarung*, Münster 1968, t. II: *Die Konkret – geschichtliche Offenbarung*, Münster 1974, t. III: *Die geschichtlichen Anfänge der Kirche Christi*, Münster 1981). Ich miejsce zaczynają zajmować nowe podręczniki: wydana pod redakcją R. LATOURELLE’A i G. O’COLLinsa, profesorów Uniwersytetu Gregoriańskiego, praca zbiorowa *Probleme und Aspekte der Fundamentaltheologie* (Leipzig 1985), opracowania podręcznikowe takich teologów, jak: H. FRIES, *Fundamentaltheologie*, Graz 1985; H. WALDENFELS, *Kontextuelle Fundamentaltheologie*, Paderborn 1985, 1988² (*O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, tł. A. PACIOREK, Katowice 1993); H. VERWEYEN, *Gottes letztes Wort*.

---

¹ Por. J.S. DREJ, *Die Erscheinung*, t. I–III, Mainz 1844–1847; J.N. EHRLICH, *Leitfaden für Vorlesungen über die allgemeine Einleitung in die theologische Wissenschaft und die Theorie der Religion und Offenbarung als I. Theil der Fundamental-Theologie*, Praga 1859; TENZE, *Leitfaden für Vorlesungen über die Offenbarung Gottes als Thatsache der Geschichte. II. Theil der Fundamental-Theologie. Apologetik als wissenschaftliche Nachweisung der Göttlichkeit des Christenthums*, Praga 1862.

Grundriß der Fundamentaltheologie, Düsseldorf 1991, 2000³; K.H. NEUFELD, *Fundamentaltheologie*, t. I: *Jesus – Grund christlichen Glaubens*, Stuttgart 1992; *Fundamentaltheologie*, t. II: *Der Mensch – Bewußte Nachfolge im Volk Gottes*, Stuttgart 1993. Wśród nich szczególne uznanie zyskuje wydany przez W. KERNA, H.J. POTTMEYERA i M. SECKLERA czterotomowy *Handbuch der Fundamentaltheologie* (Freiburg 1985–1988, 2000²).

Tradycyjny dwustopniowy podział teologii fundamentalnej (*demonstratio christiana et catholica*), obecny jeszcze wyraźnie w dziełach Langa, Kolpinga i Friesa, w późniejszych pracach zostaje znacznie zmodyfikowany. Wprowadzone zmiany zmierzają w kierunku coraz większego uwzględniania tematów religiologicznych i filozoficznych, co prowadzi do powrotu do trójstopniowego podziału teologii fundamentalnej (np. u Waldenfelsa, Verweyena). Przy czym czterotomowy *Handbuch der Fundamentaltheologie* wprowadza w zakres tej dyscypliny jeszcze jeden blok tematyczny, określany jako *Theologische Erkenntnislehre*². Teologia fundamentalna, zgodnie z intencją tego traktatu, zostaje pomyślana jako podstawowa dyscyplina teologiczna, która stanowi naukowe wprowadzenie do całej teologii. Stąd też uzasadniona staje się praktyka na niektórych wydziałach teologicznych obszaru języka niemieckiego traktowania teologii fundamentalnej jako dyscypliny wprowadzającej w całościowy kurs teologii.

Obok tego rodzaju praktyki, stanowiącej tendencję powrotu do tradycyjnego opierania wywodu fundamentalnoteologicznego na traktatach, których liczba u poszczególnych autorów może być różna, istnieje jeszcze druga tendencja, oparta na specjalizacji. Przykładem tej ostatniej są liczne pozycje książkowe ukazujące uprawianie teologii fundamentalnej: w perspektywie hermeneutycznej (E. BISER, *Glaubensverständnis. Grundriß einer hermeneutischen Fundamentaltheologie*, Freiburg 1975), ekumenicznej (P. KNAUER, *Der Glaube kommt von Hören. Ökumenische Fundamentaltheologie*, Graz 1978, Freiburg 1991⁶), czy prakseologicznej (J.B. METZ, *Glaube in Geschichte und Gesellschaft. Studien zu einer praktischen Fundamentaltheologie*, Mainz 1978, 1992⁵), filozoficznej (H. VERWEYEN, *Gottes letztes Wort. Grundriß der Fundamentaltheologie*, Düsseldorf 1991).

Obydwie te tendencje, związane zasadniczo z przejściem od neoscholastycznej apologetyki do współczesnej teologii fundamentalnej, z jednej strony dobrze obrazują zmiany, jakie dokonały się w katolickiej teologii fundamentalnej (apologetyce) po Soborze Watykańskim II, z drugiej strony stanowią współczesną próbę poszukiwania nowych sposobów uwiarygadniania objawienia chrześcijańskiego. Jak wskazuje opisowa definicja teologii fundamentalnej proponowana przez H. Waldenfelsa jako dyscypliny na progu, uprawiający tę dyscyplinę mają stały obowiązek zastana-

² Por. *Handbuch der Fundamentaltheologie*, t. IV: *Traktat Theologische Erkenntnislehre*, Freiburg 1988.

wiania się, czy słyszą ich i rozumieją znajdujący się poza chrześcijaństwem, jak i ci, którzy przyjęli chrześcijaństwo³. A zatem ciągle aktualna pozostaje potrzeba poszukiwania w ramach tej dyscypliny teologicznej nowych form argumentacji, czy też reinterpretowania klasycznych tematów fundamentalnoteologicznych.

Interesujący przyczynek w tychże poszukiwaniach u progu trzeciego tysiąclecia mogą stanowić pozycje książkowe, które ukazały się na niemieckim rynku wydawniczym. Pierwszą stanowi praca zbiorowa wydana pod redakcją Klausu MÜLLERA przy współpracy Gerharda LARCHERA *Fundamentaltheologie. Fluchtlinien und gegenwärtige Herausforderungen* (Friedrich Pustet, Regensburg 1998, ss. 459, ISBN 3-7917-1589-5), drugą natomiast, praca Perry SCHMIDT-LEUKELA, *Grundkurs Fundamentaltheologie. Eine Einführung in die Grundfragen des christlichen Glaubens* (Don Bosco, München 1999, ss. 291, ISBN 3-7698-1146-1) oraz dwie pozycje Wolfganga KLAUSNITZERA: (1) *Glaube und Wissen. Lehrbuch der Fundamentaltheologie für Studierende und Religionslehrer* (Friedrich Pustet, Regensburg 1999, ss. 261, ISBN 3-7917-1660-3); (2) *Gott und Wirklichkeit. Lehrbuch der Fundamentaltheologie für Studierende und Religionslehrer* (Friedrich Pustet, Regensburg 2000, ss. 392, ISBN 3-7917-1730-8).

Klaus Müller⁴ w redagowanej pracy stawia sobie za cel na pierwszym miejscu uporządkowanie u progu trzeciego tysiąclecia obszarów badawczych współczesnej teologii fundamentalnej oraz ukazanie jej dalszych perspektyw badawczych (s. 14). Na całość pracy składa się dwadzieścia artykułów zgrupowanych w cztery części. Ich tematami są kolejno: samorozumienie współczesnej teologii fundamentalnej (s. 23–118); debaty hermeneutyczne (s. 119–214); badania interdyscyplinarne (s. 215–345); przemiany w tematyce eklezjologicznej (s. 347–440). Pod względem konstrukcji praca przypomina wydaną w 1980 r. pracę zbiorową pod redakcją R. LATOURELLE’A, G. O’COLLinsa, *Problemi e prospettive di Teologia Fondamentale* (Brescia 1980), dążącą do przekrojowego ukazania ważnych i dyskutowanych wówczas kwestii fundamentalnoteologicznych. Podobieństwo to jednak nie oznacza powtórzenia tematów, gdyż artykuły zawarte w pracy Müllera wykraczają poza ramy omawianych przez Latourelle’a i O’Collinsa dziedzin, ukazują wiele nowych, nieznanych wówczas obszarów badawczych (s. 18).

---

³ H. WALDENFELS, *O Bogu, Jezusie Chrystusie i Kościele – dzisiaj. Teologia fundamentalna w kontekście czasów obecnych*, tł. A. Paciorek, Katowice 1993, s. 9, 84.

⁴ K. Müller, ur. 1955 r., filozof i teolog, święcenia kapłańskie w 1984 r., od 1996 r. profesor w katedrze zagadnień filozoficznych w teologii na Uniwersytecie w Münster. Ważniejsze publikacje: *Homiletik. Ein Handbuch für kritische Zeiten*, Regensburg 1994; wspólnie z G. LACHER, TH. PRÖPPER, *Hoffnung, die Gründe nennt. Zu Hansjürgen Verweyens Projekt einer erstphilosophischen Glaubensverantwortung*, Regensburg 1996; *Philosophische Grundfragen der Theologie*, Münster 2000; *Gottes Dasein denken. Eine philosophische Gotteslehre für heute*, Regensburg 2001; *Gott erkennen. Das Abenteuer der Gottesbeweise*, Regensburg 2001.

Część pierwsza (*Selbstverständigungen gegenwärtige Fundamentaltheologie*), zawierająca artykuły takich teologów, jak: G. ESSEN, H.G. TÜRK, E. ARENS i K. MÜLLER, podejmuje, ogólnie ujmując, problematykę metody i tożsamości teologii fundamentalnej. I tak Essen, dogmatyk z Münster, szuka odpowiedzi na pytanie, jak dalece powstanie teologii fundamentalnej łączy się wewnątrznie z nastaniem czasów nowożytnych oraz jakie wynikają dla niej z tego faktu konsekwencje. Teolog ten wyraźnie wskazuje na potrzebę większego zainteresowania się w rozważaniach teologicznych zasadą autonomii porządku naturalnego i nadprzyrodzonego. Stosowanie tej zasady nie powinno jednak prowadzić do radykalnego ich oddzielania od siebie w formie fideizmu, czy tradycjonalizmu (s. 37). H.G. Türk, systematyk z Bonn, dokonuje krytycznej refleksji nad zagadnieniami metodologicznymi w teologii takich autorów, jak: W. PANNENBERG, H. PEUKERT, M. SECKLER. Wzrastający w teologii pluralizm z jednej strony, a z drugiej potrzeba obrony jedności wiary znajdują się u podstaw nowych problemów natury metodologicznej (s. 57–58). E. Arens, teolog fundamentalny z Luzerny, przedstawia przyszłościowe zadania teologii fundamentalnej wyrażające się w jej byciu teorią języka religijnego i teorią działania. Jako teoria języka dyscyplina ta zajęłaby się w dyskusji z naukami religiologicznymi i filozofią religii badaniem podstawowych struktur, form, postaci mowy religijnej. Natomiast jako teoria działania zmierzałaby do wypracowania teorii praktyki chrześcijańsko-kościelnej. Redaktor całości, K. Müller, stawia w swoim artykule pytanie: Ile rozumu potrzebuje wiara, jakie standardy racjonalności są dziś nieodzowne wewnątrz teologii, aby mogła usprawiedliwić swoje uniwersalne roszczenia? Współczesna teologia musi wypracować jasne kryteria, w oparciu o które można rozstrzygać, np. kiedy mamy już do czynienia ze wspólnotą religijną. Dziś nie wystarcza, jeśli religijne twierdzenia są jedynie przekonywujące, albo kiedy ze względu na swoją ważność zostają uznane jako nierozstrzygalne bądź prawdopodobne. Twierdzenia te domagają się odpowiedniego rozumnego uzasadnienia (s. 84). Pierwszą część rozważań zamyka, odstający nieco od wcześniejszych rozważań metodologicznych, artykuł G. NEUHAUSA, teologa fundamentalnego z Bochum, na temat chrystologicznej teodycei. Na tle różnych typów teodycei Neuhaus dąży, przez odniesienia do życia i śmierci Jezusa, do nadania nowej postaci teodycealnemu pytaniu o Boga.

Drugą część (*Hermeneutische Debaten*) otwierają artykuły H.G. STOBBE, systematyka z Siegen, i K. WENZELA, dogmatyka z Regensburga, prezentujące poglądy H. GADAMERA i P. RICOEURA dwóch, szczególnie uznanych w teologii przedstawicieli filozofii hermeneutycznej. Obydwaj autorzy są zgodni co do potrzeby większej recepcji w teologii katolickiej kategorii hermeneutycznych wypracowanych przez obydwu filozofów. Dalece poza prezentację przydatności metody hermeneutycznej w teologii wychodzi H. VERWEYEN, teolog fundamentalny z Freiburga, który w artykule na temat współczesnej hermeneutyki teologicznej, przedstawia pojęcie świadectwa. Pojęciu temu przypisuje szczególną rolę w swojej koncepcji teologii funda-

mentalnej, uznając je jako miejsce autentycznej tradycji. Prowadzone w artykule analizy zmierzają do dalszego doprecyzowania pojęcia świadectwa i odróżnienia go od takich pojęć, jak relacja, sprawozdanie, a w ostateczności do wypracowania pewnego rodzaju hermeneutyki świadectwa (s. 186). W ostatnim artykule tej części S. WENDEL, filozofka z Münster, bada relację zachodzącą pomiędzy teologią chrześcijańską a filozofią postmodernistyczną. Autorka, odrzucając możliwość tworzenia *sensu stricte* postmodernistycznej teologii (s. 201), nie przekreśla jednak możliwości skorzystania w teologii z niektórych sugestii postmodernizmu (np. w kwestii godności drugiego, pluralizmu). Artykuł ten, będący analizą czasów współczesnych, stanowi przejście do trzeciej grupy tematycznej (*Interdisziplinäre Horizonterweiterungen*), która formalnie zajmuje się pozateologicznymi perspektywami badawczymi teologii fundamentalnej. J. MANEMANN, teolog fundamentalny z Münster, opowiada się za uprawianiem teologii fundamentalnej jako krytycznej refleksji nad społeczeństwem. Teologia, w znaczeniu krytycznej interpretacji przekazu wiary, jest nie do pomyślenia bez znajomości miejsca, w którym ma się dokonywać przekaz wiary (s. 240). Szczególnej analizie poddane zostają obecne w nowszej historii teologii projekty krytyki stosunków społecznych, jak: teologia rewolucji, teologia polityczna, czy teologia wyzwolenia i feministyczna. M. BONGARDT, dogmatyk z Münster, charakteryzuje problematykę kontekstualnych teologii. Na tle modnego dziś, ale ciągle jeszcze niedostatecznie wyjaśnionego pojęcia kontekstualności, poszukuje on sposobów zachowania i przekazywania oryginalnej prawdy chrześcijańskiej w kontekście innych kultur. Na kolejny obszar pozateologicznych badań teologii fundamentalnej wskazuje w swym artykule R. ESTERBAUER, filozof z Grazu, który proponuje aktualne spojrzenie na relację pomiędzy teologią a naukami przyrodniczymi w perspektywie fundamentalnoteologicznej. Omówione zostają różne obszary tematyczne, na których dochodzi dziś do spotkania pomiędzy przyrodnikami a teologami oraz opisujące je modele. Ch. WESSELY, teolog fundamentalny z Grazu analizie poddaje fenomen świata utworzony przez środki masowego przekazu. Obecne multimedia wraz ze swymi technikami, teoriami poznania i komunikacji budzą zainteresowanie nie tylko socjologów, psychologów, ale i teologów, postrzegających je również jako problem teologiczny. Powstała kultura medialna, jej wszechobecność, dokonująca się w niej redukcja transcendencji do immanencji powinna tworzyć ważny obszar dla dyskusji fundamentalnoteologicznych (s. 297). Pewnym uszczegółowieniem tematyki zapoczątkowanej przez Wesselego jest artykuł R. ZWICKA, biblisty z Regensburga, który ukazuje współczesne kino jako rodzaj „laboratorium chrystologicznego”. Zwick wskazuje, na przykładzie analizy wybranych filmów, na różne formy obecności postaci Jezusa we współczesnym filmie. Jeszcze inny obszar badawczy przedstawia G. LARCHER, teolog fundamentalny z Grazu, w artykule na temat szans zbliżenia teologii fundamentalnej i estetyki. Współczesna sztuka tworzy pewnego rodzaju *Incognitio der Theologie*, gdyż przez swój język, obrazy, muzykę ukazuje horyzont koniecznej tajemnicy w życiu człowieka (s. 300).

Czwarta część (*Ekklesiologische Koordinatenverschiebungen*) dotyczy problematyki Kościoła, jego wiarygodności. W pierwszym artykule B. STUBENRAUCH dogmatyk z Trier, prezentuje proces kształtowania się relacji teologii chrześcijańskiej do innych religii, ze szczególnym uwzględnieniem dokonanych w niej zmian poprzez orzeczenia Soboru Watykańskiego II. Krytyczna analiza pluralistycznych teologii religii J. HICKA, P. KNITTERA i R. PANIKKARA służy autorowi do zwrócenia uwagi na większą dziś konieczność ukazywania oryginalności chrześcijańskiego objawienia. L. KOELLE, dogmatyk z Bonn, wskazując na ponowne odkrycie judaizmu w teologii po *Vaticanum II*, podejmuje próbę określenia, w jakim znaczeniu i z jakimi następstwami specyficzna zależność chrześcijaństwa od judaizmu może stanowić wezwanie dla teologii fundamentalnej. Natomiast eklezjologiczne rozważania *ad intra* otwiera artykuł J. WERBICKA, teologa fundamentalnego z Münster, na temat sporu o „niemożliwą instytucję” Kościoła. Autor poszukuje odpowiedzi na prowokacyjne pytanie: Jak dalece od centrum Dobrej Nowiny jest możliwy do pomyślenia fenomen społeczno-historycznego Kościoła? J. MEYER ZU SCHLOCHTERN, teolog fundamentalny z Paderborn, przedstawia zmiany w najnowszym teologicznym mówieniu o Kościele. Ukazując ewolucję w rozumieniu Kościoła, teolog ten uwrażliwia na istniejące ograniczenia w używaniu różnych prawnosocjologicznych pojęć Kościoła oraz coraz częstsze zastępowanie tychże pojęć przez biblijne jego metafory. W ostatnim artykule H. WAGNER, teolog fundamentalny z Münster, prezentuje przejście od pierwotnie apologetycznej do ekumenicznie zorientowanej eklezjologii fundamentalnej. Istniejące dziś wielorakie powiązania pomiędzy teologią fundamentalną a ekumenią domagają się metodologicznych uściśleń (s. 440), które prowadzić powinny do wypracowania prężnej, ukierunkowanej ekumenicznie teologii fundamentalnej.

Podsumowując można stwierdzić, iż wielość podejmowanych w pracy tematów dobrze oddaje szeroki przedmiot badawczy teologii fundamentalnej jako dyscypliny pogranicza, otwartej na argumenty *ad extra* i *ad intra*. Wielość ta świadczy również o wychodzeniu we współczesnej teologii fundamentalnej daleko poza tematy stanowiące treść jej klasycznych traktatów. Uporządkowanie prezentowanych w pracy zagadnień w cztery działy ma za zadanie nie tylko dokonanie pewnego rodzaju podsumowania badań prowadzonych obecnie w ramach tej dyscypliny teologicznej, ale również wyraźniej określić nowe wezwania stojące przed teologią fundamentalną.

Perry Schmidt-Leukel⁵ podejmuje w swej książce interesującą próbę nowego spojrzenia na klasyczne traktaty teologii fundamentalnej. Wcześniejsze jego publikacje,

---

⁵ P. Schmidt-Leukel, ur. 1954, teolog fundamentalny, religiolog, w latach 1995–99 wykładowca teologii fundamentalnej na Uniwersytecie w Monachium, od 2000 r. profesor teologii systematycznej i religiologii na Uniwersytecie w Glasgow. Ważniejsze publikacje: *Theologie der Religionen. Probleme, Optionen, Argumente*, München 1997; wspólnie z H. DÖRINGIEM i A. KREINEREM, *Den Glauben denken. Neue Wege der Fundamentaltheologie*, Freiburg 1993; redakcja: *Religiöse Erfahrung und theologische Reflexion*, Paderborn 1993; *Buddhist Perceptions of Jesus*, London 2001.

zwłaszcza o tematyce fundamentalnoteologicznej (pod redakcją *Religiöse Erfahrung und theologische Reflexion*, Paderborn 1993; wspólnie z H. DÖRINGIEM i A. KREINEREM, *Den Glauben denken. Neue Wege der Fundamentaltheologie*, Freiburg 1993), wskazują na duże zainteresowanie kwestią rozumności wiary chrześcijańskiej i związanej z nią kryteriów naukowości teologii. Omawiana pozycja bazuje na treści wygłoszonych wykładów kursorycznych z teologii fundamentalnej. Pierwsza wersja zgromadzonego materiału sięga 1990 r., kiedy to autor prowadził seminarium naukowe, pomyślane jako wprowadzenie do teologii fundamentalnej. Kolejne wersje, stopniowo udoskonalane i zmieniane, były wygłaszane w ramach kursorycznego wykładu z teologii fundamentalnej podczas kolejnych semestrów zimowych na Wydziale Teologii Uniwersytetu w Monachium.

Zasadniczym celem książki *Grundkurs Fundamentaltheologie* jest, zgodnie zresztą z jej podtytułem, wprowadzenie do teologii fundamentalnej (s. 8). Do dalszych celów można zaliczyć: ukazanie szerszego horyzontu ważnych, aktualnie dyskutowanych w tej dyscyplinie tematów oraz prezentację różnych metod badawczych.

Na całość pracy składa się piętnaście jednostek tematycznych, z których każda z osobna stanowi zamkniętą w sobie całość, zawierającą podsumowanie i aktualną literaturę omawianego zagadnienia. W jednostce pierwszej, *Was ist Fundamentaltheologie?* (s. 11–23), o charakterze wprowadzającym w przedmiot, autor ukazuje na tle krótkiego rysu historycznego badanej dyscypliny jej zadania i metody. Pozostałe jednostki można uporządkować zgodnie z klasycznym trójstopniowym podziałem teologii fundamentalnej na traktat o religii (*demonstratio religiosa*), o objawieniu (*demonstratio christiana*), o Kościele (*demonstratio catholica*). To, co odróżnia zaproponowany przez Schmidt-Leukla podział od klasycznego wzorca, to wyodrębnienie czwartego traktatu: wiara i rozum (*de loci theologicis*). Treści tego traktatu (Pismo św. Tradycja, Urząd Nauczycielski) pierwotnie przynależały do traktatu drugiego i trzeciego, jednak ze względu na fakt tworzenia przez te zagadnienia szczególnego źródła dla rozważań teologicznych, zostały one wyodrębnione w formie osobnego traktatu.

I tak zagadnieniom religiologicznym zostają poświęcone takie jednostki tematyczne, jak: *Was ist Religion? Ist religiöse Rede unsinnig? Kann man Gott beweisen? Übel und Leid — eine Widerlegung Gottes? Gottesglaube als Selbstentfremdung?* Autor podejmuje w nich według kolejności najpierw próbę określenia: Czym jest religia jako taka? W poszukiwaniu właściwego ujęcia fenomenu religii najwięcej uwagi poświęca chrześcijańskiej definicji religii. Następnie na tle pozytywistycznej krytyki religii zostaje ukazana oryginalność wypowiedzi religijnych, których nie sposób poddawać weryfikacji przy pomocy narzuconych przez pozytywizm kryteriów. W ramach traktatu o religii autor umieszcza również tematykę teodycealną, wskazując na jej aktualne zadania i problemy.

Traktat o objawieniu tworzą trzy jednostki tematyczne: *Läßt sich Gott erkennen? Außerhalb der Kirche kein Heil? Offenbarug durch Jesus Christus?* Schmidt-Leukel wychodzi od omówienia pojęcia „objawienia” i możliwości jego rozpoznania. W prezentacji objawienia koncentruje się zasadniczo na jego wymiarze personalistycznym. Pozostałe zagadnienia współczesnej chrystologii fundamentalnej wraz z ich sposobami rozwiązywania zostają jedynie zasygnalizowane. W ramach tego traktatu przedstawione zostają również trzy krytycznie stanowiska charakterystyczne dla teologii religii: ekskluzywizm, inkluzywizm i pluralizm.

Traktat o Kościele zawiera takie zagadnienia, jak: *Kirche — wozu? Eine Kirche oder viele Kirchen? Wie kann Kirche „katholisch” sein?* Autor wychodzi od krytyki stosowanych w dawnej eklezjologii sposobów argumentacji, które okazują się dziś niewystarczające w uzasadnianiu genezy i natury Kościoła ujmowanego w kategoriach sakramentu. Współczesna posoborowa eklezjologia domaga się wypracowania nowych sposobów argumentacji, w których nie może zabraknąć wymiaru ekumenicznego. Na tle historii zmagania ekumenicznych Schmidt-Leukel stara się ukazać cele ekumenicznie zorientowanej teologii. W aspekcie ekumenicznym próbuje również rozwiązać kwestię rozumienia jedności i uniwersalności Kościoła.

Natomiast w skład traktatu na temat rozumu i wiary wchodzi takie jednostki tematyczne, jak: *Wie von Gott reden? Ist Glaube vernünftig? Wie zuverlässig ist religiöse Erfahrung?* Treść tego traktatu stanowią najpierw różne modele umożliwiające dokonanie interpretacji mów religijnych. Następnie na tle analizy pojęcia wiary oraz zmian, jakie dokonały się w rozumieniu pojęcia racjonalności, autor dokonuje zestawienia tych dwóch pojęć. W ostatniej jednostce tego traktatu zostaje podjęta kwestia pewności wiary, która zostaje omówiona na przykładzie analizy trzech różnych relacji: wiara – rozum, wiara – objawienie i wiara – doświadczenie.

Podsumowując można stwierdzić, iż Schmidt-Leukel w pełni realizuje postawiony cel badawczy (por. s. 8). Różnorodność podejmowanych tematów dobrze ilustruje szeroki przedmiot badawczy teologii fundamentalnej. Problematicznym wydaje się układ niektórych jednostek tematycznych. Mimo, iż autor deklaruje gotowość budowania wprowadzenia do teologii fundamentalnej w odwołaniu do jej klasycznej struktury, to jednak wyraźnie zachwiana zostaje proporcja pomiędzy poszczególnymi traktatami. Przyczyn takiego sposobu prowadzenia wywodu w omawianej książce można upatrywać w osobistych zainteresowaniach autora problematyką religii, czy szczególnie teologii religii (por. *Theologie der Religionen. Probleme, Optionen, Argumente*). Mimo tych zapytań prezentowana książka stanowi interesującą, o dużych walorach dydaktycznych współczesną wersję podręcznika z teologii fundamentalnej. Na uznanie zasługują, zamieszczone w końcowej części książki (s. 275–291), propozycje ćwiczeń, tematów dyskusji do poszczególnych jednostek. Propozycje te, mające różne formy, stwarzają doskonałą okazję do pogłębienia treści zawartych w danych tematach, bądź sprawdzenia stopnia zrozumienia poszczególnych zagadnień.

Wolfgang Klausnitzer⁶ w pracy *Glaube und Wissen* podejmuje ciekawą próbę uprawiania teologii fundamentalnej w zawsze ważnej dla tej dyscypliny perspektywie relacji wiara – rozum. Celem podjętych rozważań jest przedstawienie zasadniczych zagadnień traktatu *demonstratio christiana* w aspekcie zawierającej się w nich relacji wiara – rozum. Dodatkową rację za takim ujęciem badanej tematyki stanowi dla autora wydana 1998 r. przez JANA PAWŁA II encyklika *Fides et ratio* (s. 11).

Na całość pracy składa się dziewięć jednostek tematycznych. W pierwszej (s. 9–20), o charakterze wprowadzającym w przedmiot rozważań, znajdujemy najpierw uzasadnienie ważności i aktualności podjętej tematyki, a następnie jej usytuowanie w kontekście badań fundamentalnoteologicznych. Pozostałe jednostki można uporządkować w trzy charakterystyczne dla traktatu chrystologicznego części: o wierze, o Jezusie Chrystusie i o Objawieniu.

W pierwszej z nich, zawierającej rozważania o wierze (*Was heißt Glaube?, Glaube biblisch*, s. 21–71), Klausnitzer wychodzi od potocznego rozumienia i używania pojęć „wiara” i „wiedza”, ze szczególnym wskazaniem na dokonującą się obecnie dewaluację treści pojęcia „wiara”. Dalej przedstawione zostają cztery modele wzajemnych relacji pomiędzy wiarą a wiedzą (jedności, dualizmu, redukcji wiary do wiedzy bądź odwrotnie). Po takim oczyszczeniu pojęcia wiary z treści z nim nie związanych, autor ukazuje znaczenie tego pojęcia w teologii fundamentalnej poprzez analizę pochodzących od św. AUGUSTYNA i św. TOMASZA teologicznych triad (*credere Deo, credere Deum, credere in Deum*), wskazujących na różne znaczenia pojęć „wiara” i „wierzyć”. Po tych rozważaniach natury apologetycznej nad wiarą zostaje ukazane jej biblijne rozumienie w formie refleksji nad znaczeniem słowa „wierzyć”, jakie odnajdujemy w trzech listach św. Pawła: do Rzymian, Galatów i Hebrajczyków. Wskazując na kontynuację pomiędzy rozumieniem wiary w Starym i Nowym Testamencie, autor opisuje kolejno wiarę Jezusa z Nazaretu, jej żydowskie korzenie, po czym przechodzi do podstaw wiary w Jezusa Chrystusa ukrzyżowanego i zmartwychwstałego.

Część druga, na którą składają się takie tematy, jak: *Die Gestalt Jesu von Nazaret, Außersicht Jesu, Der „Kyrios” bzw. Der Auferstandene* (s. 72–141), obejmuje, ogólnie ujmując, pytania o historyczność Jezusa z Nazaretu i Jego niezwykłość. Odpowiedzi na pierwsze pytanie teolog z Bambergu udziela na podstawie analizy: wybranej literatury wchodzącej w skład tzw. historii badań nad życiem Jezusa, biblijnych i pozabiblijnych świadectw o Jezusie oraz grup religijnych współtworzących środowisko Jezusa. Zgodnie z obraną perspektywą badawczą autor koncentruje się na prezentacji tych faktów z życia Jezusa, które jawią się jako historycznie pewne.

---

⁶ W. Klausnitzer, ur. 1950, teolog fundamentalny, święcenia kapłańskie w 1978 r., od 1996 r. profesor teologii fundamentalnej i ekumenicznej na Uniwersytecie w Bambergu. Ważniejsze publikacje: *Das Papstamt im Disput zwischen Lutheranern und Katholiken. Schwerpunkte von der Reformation bis zur Gegenwart*, Innsbruck 1987; *Jesus von Nazaret. Lehrer – Messias – Gottessohn*, Regensburg 2001.

W ramach współczesnego pozachrześcijańskiego zainteresowania Jezusem zostają zaprezentowane trzy obrazy Jezusa: żydowski (P. LAPIDE), filozoficzny (K. JASPERS, E. BLOCH, M. MACHOVEC) oraz wielkich religii świata (islam, hinduizmu, buddyzmu). Wykład o Jezusie z Nazaretu dopełniony zostaje obrazem Jezusa w ewangeliach i listach Pawłowych, w którym autor dąży do przedstawienia wiary w Jezusa jako Chrystusa. Zamierzenie to jest realizowane głównie w świetle tajemnicy zmartwychwstania i związanej z nią wiary wielkanocnej.

Część trzecia: *Das Glaubensverständnis in der Theologiegeschichte*, „*Dei Filius*” und *Reaktionen*, „*Dei Verbum*” im *Widerstreit*, „*Fides et Ratio*” (s. 142–215) obejmuje rozumienie Objawienia na tle historii teologii, ze szczególnym uwzględnieniem jego rozumienia w Konstytucjach *Dei Filius* i *Dei Verbum*. Proces zmian w ujmowaniu Objawienia zostaje przedstawiony, w nawiązaniu do M. SECKLERA, w formie następujących po sobie w historii doktryn trzech modeli rozumienia Objawienia: epifanijnego, instrukcyjno-teoretycznego oraz modelu samoudzielania się Boga. Koncentrując się zasadniczo na drugim z wymienionych modeli, Klausnitzer zreżymuje nowy kontekst relacji wiara – rozum na tle roszczeń oświecenia, podkreślającego autonomię rozumu ludzkiego, czy filozoficzno-teologicznych prądów z początku XIX w. (racjonalizmu, tradycjonalizmu, czy semitradycjonalizmu). Następnie przedstawione zostaje dążenie Ojców Soboru Watykańskiego I do wszechstronnego ujęcia Objawienia. Sobór ten, mówiący o Objawieniu jako takim, dokonuje wprowadzenia jego zdefiniowania, ale kontekst czasów sprawia, iż zaproponowane ujęcie Objawienia zbyt faworyzuje jedynie jego nadprzyrodzony wymiar. W relacji wiara – rozum na uwagę zasługuje soborowe orzeczenie na temat zachodzenia niesprzeczności pomiędzy wiarą a rozumem. Duże znaczenie w poszukiwaniach nowego, pełniejszego ujęcia Objawienia autor przypisuje pozytywnym impulsom, jakich dostarczyły teologii katolickiej: prace J.H. NEWMANA, M. BLONDELA, debata nad tezami modernizmu, czy prowadzona na łamach francuskiej teologii dyskusja wokół tzw. *Nouvelle Théologie*. W porównawczym zestawieniu dwóch modeli Objawienia (modelu *Vaticanum II* — Objawienie i wiara w kontekście teologii Słowa Bożego z modelem *Vaticanum I* — Objawienie jako przekaz sumy zdań) zostaje wykazane, iż celem Bożego Objawienia nie jest udzielenie wyższego poznania, ale doprowadzenie do spotkania z tajemnicą Boga, która polega na dobroci, mądrości oraz samoudzielaniu się Boga.

W końcowej partii rozważań na temat Objawienia odnajdujemy krótką refleksję dotyczącą encykliki Jan Pawła II *Fides et ratio* (s. 213–215). Klausnitzer, dostrzegając w encyklice formę osobistego przesłania Papieża (s. 211), określa ją jako podsumowanie i kontynuację wypowiedzi dwóch ostatnich soborów w kwestii Objawienia oraz relacji wiara – rozum.

Podsumowując należy stwierdzić, iż prezentowana książka dobrze realizuje stawiany sobie przez autora cel przedstawienia treści traktatu chrystologicznego w perspektywie relacji wiara – rozum. Jasny, komunikatywny język sprawia, iż książka

spełnia również funkcję przydatnego, zgodnie zresztą z zamysłem autora, podręcznika pomocnego dla studentów przygotowujących się do egzaminu z teologii fundamentalnej. Sposób prowadzonych analiz, stosowanie modeli celem lepszego ukazania złożoności niektórych zagadnień (s. 24–30, 144–147), czy ukazywanie czasem dalszego kontekstu badanych kwestii teologicznych nie zezwalają na zamknięcie omawianej pozycji w ramy klasycznego podręcznika. Ten sposób prezentacji fundamentalnoteologicznych treści, zachęcający do lektury, nie jest jednak całkowicie wolny od zastrzeżeń. Jak widać już w samych proporcjach materiału, stanowiącego treść poszczególnych jednostek, jest on niekiedy zdominowany przez treści pozabiblijne (s. 72–120), marginalnie wspomniana zostaje, znacząca dla traktatu chrystologicznego, działalność taumaturgiczna Jezusa (s. 63). Niedosyt pozostawia ogólne jedynie odniesienie się autora do encykliki *Fides et ratio* (s. 213–215), zawierającej w sobie przecież istotne dla podejmowanego w pracy tematu treści. Wymienione zastrzeżenia, odnoszące się jedynie do fragmentów omawianej książki, nie podważają wartości całej pracy, do których, oprócz wspomnianych już, należy zaliczyć również: uwzględnienie aktualnie ważnej dla teologii fundamentalnej kwestii widzenia Jezusa w wielkich religiach, czy przez niektórych współczesnych filozofów pozachrześcijańskich. Dodatkową aktualność podjęty temat zyskuje przez ogłoszoną w 1998 r. i intensywnie dyskutowaną encyklikę Jana Pawła II *Fides et ratio*.

Druga książka, *Gott und Wirklichkeit*, stanowi kontynuację wcześniejszej pracy *Glaube und Wissen*. Zgodnie z tradycyjnym podziałem teologii fundamentalnej na trzy traktaty (religiologiczny, chrystologiczny i eklezjologiczny), omawiana praca dotyczy treści traktatu o religii (*demonstratio religiosa*). Autor stawia sobie za cel ukazanie w perspektywie historycznej różnych sposobów mówienia o Bogu (s. 10). Przedmiot rozważań stanowi nie tylko teologia chrześcijańska, jako mowa o Bogu w kontekście objawienia chrześcijańskiego, lecz również mowy o Bogu w wielkich religiach, nowożytnej filozofii Zachodu, łącznie z kwestionowaniem zasadności tejsze mowy przez pozytywizm XIX/XX w.

Książka składa się z dziewięciu rozdziałów. Pierwszy rozdział (s. 9–39), o charakterze wprowadzającym, tłumaczy współczesny kontekst uprawiania teologii fundamentalnej oraz zawiera wyjaśnienie takich pojęć, jak: Bóg, człowiek, religia. Rozdział drugi (s. 40–55) podejmuje problem możliwości zbawienia poza chrześcijaństwem. Klausnitzer stara się wykazać, iż chociaż ogłoszona przez biskupa Cypriana zasada: *Extra Ecclesiam nulla salus* zrobiła w Kościele swoistą karierę (por. Sobór Freraro-Florencki 1442), to jednak nie można zapomnieć o żywej w Kościele świadomości powszechności zbawienia, czego wyrazem były takie stanowiska, jak: *Ecclesia ab Abel*, *votum Ecclesiae*, *limbus parvulorum*, czy hipoteza ostatecznej decyzji. Szczególnie widoczny staje się wzrost zainteresowania w teologii chrześcijańskiej wielkimi religiami (judaizm, islam, hinduizm, buddyzm) po ogłoszeniu na Soborze Watykańskim II dekretu *Nostra aetate*, zachęcającego wyraźnie do współpracy z wyznawcami tychże religii i do ochrony obecnych w nich dóbr duchowych i moralnych.

W rozdziale tym omówione zostają również trzy klasyczne modele oceniania religii: ekskluzywizm, inkluzywizm i pluralizm. W rozdziale trzecim (s. 56–112) autor bada sposoby mówienia o Bogu w religiach pozachrześcijańskich. Zgodnie z przyjętą w *Nostra aetate* kolejnością, najpierw analizie podany zostaje sposób wyrażania Boskiej tajemnicy w licznych mitach, koncepcjach filozoficznych hinduizmu, następnie buddyjska doktryna o niewystarczalności i zmienności świata, z jej drogami prowadzącymi do wyzwolenia. Oddzielnie zostają omówione monoteistyczne warunkowane sposoby mówienia o Bogu zawarte w judaizmie i islamie. W rozdziale czwartym (s. 113–143) syntetycznie ukazane zostaje rozumienie Boga w teologii chrześcijańskiej na przykładzie wybranych teologów, takich jak: KLEMENS ALEKSANDRYJSKI, ANZELM Z CANTERBURY, TOMASZ Z AKWINU i Marcin LUTER. Rozdział piąty (s. 144–183) przedstawia rozumienie Boga w filozofii nowożytnej. Analizie poddane zostają teistyczne poglądy René KARTEZJUSZA, Błażeja PASCALA, Emanuela KANTA i G.W. Fryderyka HEGLA. Ich aktualność stanowi wezwanie dla chrześcijańskiego obrazu Boga. W rozdziale szóstym (s. 184–194) w krótkim wywodzie podjęty zostaje problem ateizmu i jego przyczyn na tle Konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes*. Rozdział siódmy (s. 195–264) przedstawia poglądy czołowych nowożytnych krytyków religii: Ludwika FEUERBACHA, Karola MARXA, Fryderyka NIETZSCHEGO i Zygmunta FREUDA. Autor nie ogranicza się tu tylko do prezentacji poglądów wymienionych myślicieli, lecz dyskutuje z nimi, celem dokonania odpowiedniej dla czasów współczesnych ich oceny. Rozdział ósmy (s. 265–277) jest próbą dokonania metarefleksji nad sposobami teologicznego mówienia o Bogu, możliwości ich weryfikacji. Teolog z Bambrgu zastanawia się nad możliwością weryfikacji wypowiedzi religijnych, będących wyrazem podstawowych postaw egzystencjalnych, przez określone doświadczenie. Zaś w mówieniu o Bogu duże znaczenie przypisuje stosowanej od dawna w teologii kategorii analogii. W rozdziale ostatnim (s. 278–316) zostają zaprezentowane nowe chrześcijańskie próby mówienia o Bogu, które stanowią nawiązanie do myśli Sørensa KIERKEGAARDA (mówienie o Bogu w odniesieniu do pojęcia paradoksu), Karola RAHNERA (Bóg w tajemnicy dnia codziennego), Karola BARTHA (mówienie o Bogu na bazie dialektycznego rozdziału Bóg – człowiek), Eberharda JÜNGELA (mówienie o Bogu w kontekście krzyża). Na końcu książki umieszczonych zostało dziewięć krótkich tekstów, które pochodzą z pism wspomnianych w pracy teologów, filozofów oraz soborowego dekretu *Nostra aetate*. Teksty te mają umożliwić czytelnikowi chociażby krótki wgląd w oryginalny tekst danego myśliciela.

Podsumowując należy stwierdzić, iż książka Klausnitzera proponuje interesującą, aktualną syntezę myśli teologicznej, filozoficznej i religiologicznej, stanowiącej przedmiot traktatu *demonstratio religiosa*. Interdyscyplinarny charakter pracy dobrze oddaje, z jednej strony uwzględnienie różnych perspektyw badawczych, z drugiej — ukazanie rozmaitych sposobów mówienia o Bogu w wielkich religiach, czy u znaczących nowożytnych filozofów pozachrześcijańskich. Książka pisana jest przystęp-

nym językiem. Dobrze zatem może spełniać funkcję przystępnego podręcznika dla studiujących teologię. Dodatkowo jej walor dydaktyczny, obok przejrzystego podziału treści w poszczególnych rozdziałach, podnoszą zawarte w formie dodatku wypisy z tekstów szerzej prezentowanych w pracy poglądów teologów, filozofów. Stosowane przez autora podsumowania w formie pytań zachęcają czytelnika nie tylko do krytycznej refleksji, ale i szukania chrześcijańskich odpowiedzi na tle różnych pozachrześcijańskich ujęć. Stąd omawiana książka może stanowić pomoc dla wszystkich, którzy poważnie podejmują trud bycia chrześcijaninem w multikulturowym świecie.

* * *

Prezentowane książki stanowią: (1) rzetelne wprowadzenie w aktualnie podejmowaną tematykę w ramach niemieckiej teologii fundamentalnej; (2) ukierunkowanie na nowe *loci theologici* wychodzące poza klasyczne treści tej dyscypliny; (3) udane dydaktycznie opracowania (*Grundkurs Fundamentaltheologie, Gott und Wirklichkeit*) trudnych w przekazie teoretycznych treści właściwych teologii fundamentalnej; (4) uporządkowanie obszarów badawczych współczesnej teologii fundamentalnej oraz wskazanie na nowe perspektywy badawcze; (5) interesujący przyczynek w poszukiwaniach fundamentalnoteologicznych u progu trzeciego tysiąclecia.

Stąd prace te mogą stanowić interesującą i pożyteczną lekturę dla zainteresowanych tematyką przekazu chrześcijańskiego Objawienia współczesnemu człowiekowi. Dają one czytelnikowi również możliwość szerszego spojrzenia na aktualny status teologii fundamentalnej, w tym także kwestii większego uracjonalniania jej argumentacji. Są godne polecenia zajmującym się *ex professo* teologią fundamentalną, którzy mogą w nich odnaleźć wiele cennych wskazówek merytorycznych i dydaktycznych. Zawarte w omawianych pracach odniesienia do aktualnej literatury teologicznej, filozoficznej, religiologicznej, sprawiają, iż są one również interesującym źródłem nie tylko dla teologów, ale dla wszystkich pragnących rzeczowo pogłębić fundamenty swej wiary.